

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА V

БРОЈ 5

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR V
VOLUME 5

Accepted on December 27th 2016, at the 10th meeting of the SASA Department of
Language and Literature, following the reviews of academician
Nada Milošević-Đorđević and academician *Predrag Piper*

Editor-in-chief
academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2017

ISSN 2335-0121

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА V

БРОЈ 5

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности
од 27. децембра 2016. године, на основу рецензија академика
Насе Милошевић-Ђорђевић и академика *Предрага Пићера*

Уредник
академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД
2017

© Српска академија наука и уметности, 2017

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је академик Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године. У трећем броју објављени су текстови са Трибине из 2014. године. У четвртном броју су текстови са Трибине из 2015. године.

Прилози се објављују без измена. Дати су наслови где их није било на саопштењима.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
19. I 2016 – 13. XII 2016.

Уредник
академик Миро Вуксановић

Стручни сарадник
Стасја Церовић

САДРЖАЈ

<i>Plasma electronics : applications in microelectronic device fabrication / Toshiaki Makabe, Zoran Lj. Petrović</i>	11
<i>ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ. Књ. 1–2, Зборник у часопису Мирјане Живојиновић / уредници Бојан Миљковић, Дејан Целебџић</i>	29
<i>Сенџандрејски зборник. [Књ. 1–4] / уредници Дејан Медаковић, Динко Давидов</i>	41
<i>Дејинињсџиво / Динко Давидов</i>	41
<i>Научно наслеђе Радомира Д. Лукића : зборник радова са научној скупи одржаној 11–12. децембра 2014. / уредници Данило Басија, Сима Аврамовић</i>	51
<i>Фази линџисџика / Милорад Радовановић</i>	65
<i>Наџиџиси исџоријске садржине у зидном сликарсџиву. Том 1, XII–XIII век / Гојко Субоџић, Бојан Миљковић, Ирена Шџадијер, Ида Тоџи</i>	81
<i>Моћ и џревласџи : Тукидидова џолиџичка мисао / Косџа Чавошки</i>	93
<i>Оџашевџић / [џексџови] Ирина Субоџић, Бранислав Димџиријевић, Јован Чекић</i>	105
<i>Три џоеме / Маџија Бећковић</i>	119

Дан Библиоџеке САНУ џосвећен Вуку Сџефановићу Караџићу	137
Вук Сџефановић Караџић : (1787–1864–2014) / уредник Нада Милошевић-Ђорђевић	137
Свети Гирило и Методије и словенско џисано наслеђе : 863-2013 / [уредници Јованка Радић, Викџор Савић]	157
Образовање : развојни џојенџијал Србије : зборник радова са научној скуџа одржаној 23. и 24. новембра 2012. џодине / уредник Александар Косџић	169
Двесџа џодина од рођења Јосифа Панчића / уредник Владимир Сџевановић	183
Флора бриофџија Србије. [Књ.] 1, Тресетџнице (Sphagnophyta) / Марко Сабовљевић ; уредник Владимир Сџевановић	183
Ономасџика ценџралној Косова / Милетџа Букумирић ; џлавни уредник Александар Лома	207
Ономаџолошки џрилози. [Књ.] 22 / џлавни уредник Александар Лома	207
Први балкански рајџ 1912–1913 : исџоријски џроцеси и џроблеми у светџлосџији сџоџодинишњеј искусџва / уредник Михаило Војводић	225
Глас Одељења исџоријских наука САНУ (џосвећен академику Владимиру Сџојанчевићу) / уредник Љубомир Максимовић	225
Зборник радова у часџ академику Десанки Ковачевић Којић / џлавни уредник Рајко Кузмановић	240
Докџор Владан Ђорђевић : џедесетџодинишња књижевноја рада : 1860 – 25. фебруар – 1910 / Војислав М. Субоџић	252
Прилози за исџорију хемаџологије у Србији / Радоје Чоловић, Милица Чоловић, Наџаша Чоловић	252

<i>На крају њуџа / Дејан Десџић ; уредник Милан Лојаница</i>	<i>273</i>
<i>Унајређење села у брдско-џланинским џодручјима Србије / уредник Драјан Шкорић</i>	<i>291</i>
<i>Унајређење џчеларсџива у Србији / уредник Драјан Шкорић</i>	<i>291</i>
<i>Образовање за модерну џољојривреду : зборник радова са научној скуђа, Шабац, 27. мај 2016. Година / уредник Драјан Шкорић</i>	<i>291</i>
<i>Академске беседе. Књ. 1 / уредник Миро Вуксановић</i>	<i>310</i>
<i>Прејиска Лодовика Бекаделија, надбискуђа дубровачкој (1555–1560) / Снежана Милинковић, Никша Сџићчевић ; уредник Слободан Грубачић</i>	<i>315</i>
<i>Зборник Инсџијџуђа за срџски језик САНУ. [Књ.] 3, Срџски језик и акџуелна џиђања језичкој џланирања / уређивачки одбор Иван Клајн, Предрај Пџјер, Срејо Танасић ; главно уредник Срејо Танасић</i>	<i>329</i>
<i>Именик ауђора, уредника и џоворника</i>	<i>352</i>

Натписи историјске садржине у зидном сликарству. Том 1, XII–XIII век / Гојко Суботић, Бојан Миљковић, Ирена Шпадијер, Ида Тот.
– Београд : Византолошки институт САНУ, 2015

Поздравна реч: академик Владимир С. Костић, председник САНУ
Говорили: академик Љубомир Максимовић
академик Гојко Суботић
дописни члан Миодраг Марковић

У Београду, уторак 22. март 2016. у 13 часова

ЖИВОТНО ДЕЛО АКАДЕМИКА СУБОТИЋА

На отварању шесте по реду наше овогодишње Трибине имам част да поздравим часнике, чланове и госте САНУ, а посебно животно дело академика Гојка Суботића *Натписи историјске садржине у зидном сликарству*, том први, XII–XIII век. То је прва књига у едицији „Извори“ Византолошког института САНУ. С академиком Суботићем аутори су др Бојан Миљковић, проф. др Ирена Шпадијер и др Ида Тот, а у предговору је именовано неколико њихових сарадника.

Академик Гојко Суботић је педесетак година, стрпљиво и упорно, с пажњом којој је тешко наћи једнаку, с оданошћу архајским сведочанствима која увеличавају националну духовност, културу, историју и укупну свест о себи, у тешким приликама, под увек неизвесним условима, одлазио у врлетне пределе, кањоне и вековима укривена места. Налазио је цркве и црквишта, слике на њиховим зидовима, у куполама и олтарским просторима, изнад врата и прозора, на фрескама, у камену. Проналазио је неоткривено, поправљао погрешно прочитано, домишљао шта

је могло да буде на оштећеним и уништеним деловима записа. Тако да скупљене податке историјске садржине, од курбиновске цркве из 1191. године, од Студенице, Пећи и Сопоћана до ариљског Светог Ахилија из 1295/6. године и других светих места, препише дословно, преведе на савремени српски језик, графички прикаже, наведе литературу, све после мозаичког предговора, а потом да са својим сарадницима састави историјске кругове са мноштвом података, напомена и скраћеница, да покаже како настаје књига велике важности.

Требало би наглас читати реченице академика Суботића, др Бојана Миљковића, професорке Ирене Шпадијер и др Иде Тот да се што даље чује лепота језика у њима и да се боље дознаје да о књизи са зидним натписима из православних храмова византијског доба морамо да говоримо у малом заносу који себе оправдава.

У предговору који никога од заслужних за укупан посао није изоставио, академик Суботић овако објашњава и мотив и потребу:

„Иако богата и разноврсна, ликовна и епиграфска материја нема места у науци које јој као историјском извору припада, нити је у целисти проучена. *То је био основни њодсџицај да се љредузму љемељно љрељраживање, чиљање и кољирање најљиса истљоријске садржине на фрескама и да се начини одљоварајућа шљио је више мољуће љоуздана докуменљација*“.

Поздравну реч казује академик Владимир С. Костић, председник САНУ. О књизи говоре њен уредник академик Љубомир Максимовић и дописни члан Миодраг Марковић.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

Владимир С. Костић

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Са годинама које се нижу мање-више успутно, постајемо свесни немогућности правих повратака, нестајања читавих светова за које однекле сигурно знамо да су постојали попут срушене, опустеле и у трњак зарасле породичне куће. Постајемо приватни архивари неких прошлости које се у нашим рукама мењају, криве и са фрагилношћу нашег памћења пониру да се само ретко, а и тада још измењеније, поново појаве на површини. Између нас и онога што је било полако се помаља расцеп, провалија коју само ретки успевају да прескоче и тиме успоставе какав-такав континуитет, док је ми остали испуњавамо фан-

тазмагоријама, конфабулацијама и, да употребим психијатријски израз, псеудологијом фантастиком.

Данас имамо ретку прилику да присуствујемо објављивању књиге оних који покушавају да нам наведени а изгубљени континуитет ипак врате. Пред нама је књига *Најпјисци исјоријске садржине у зидном сликарству шом I, XII и XIII век*, аутора академика Гојка Суботића и његових сарадника, Бојана Миљковића, Ирене Шпадијер и Иде Тот. Злоупотребавајући привилегију да сам на овом месту, ипак бих вам указао на два детаља њиховог подухвата. Прво, недвосмислено присуство осећаја неопходности мисије и, коначно, дужности у ономе што су аутори радили, нешто попут стазе којом су морали проћи, а та стаза кривуда пресецајући наше примитивне и ефемерне етатистичке логике и реалности од Курбинова и Светог Ђорђа, где се аутори сусрећу са готово скривеним личним записом курбиновског сликара скопске тврђаве, Студенице и Богородичне цркве где, да цитирам: „Пусто место беше, ловишта зверова беху“, Бојане и Светог Николе, Пећи и Светих апостола где се дирљиво помаља натпис ученика Светога Саве и његовог наследника на трону независне српске цркве родом из сремске земље ма шта то значило, који гласи, „помените и мене, грешног Арсенија“. Сопоћана и Свете Тројице, Мелника и Светог Николе, Прилепа и Светог Димитрија, манастира Охрида и богородице Перилепте, Ариља и Светог Ахилија, где нас враћају на причу о богумилској јереси, Прилепу и тамошњем Светом Николи, Охриду и икони Исуса Христа и, коначно, Струги, то јест икони унеколико уморног, али и даље опрезног и спремног Светог Георгија, пред којом су, верујем, богослужили и моји преци. И ту, у запису, мали излив уметничког нарцизма, који ће мој пријатељ Гојко Суботић са индигнацијом негирати. Наиме, свестан нацртаног црвеног огртача, Јован Ђакон не издржава да не примети: „Написа се узвишени твој лик, разноврсним бојама“.

У тој мисији пуној неразумевања и бескрајног пешачења, не знам шта теже пада, аутори су снимајући и обрађујући написе били свесни граница до којих досеже могућност читања, скромно кретали од записа у настанку, наручиоцима и мајсторима, али су отварали нове призоре историјских и црквених контекста, рестаурирали једну могућу прошлост чији значај полако почињемо да разумевамо. Они имају поштовање и поверење према зидним написима и цитирам: „Ретко се догађа да је њихова садржина нејасна и да је њихово сведочење доведено у питање“, али отмено наводе претходнике на истом послу свесно се склањајући из фокуса. Други, можда још значајнији детаљ је чињеница да академик Гојко Суботић пред нас разастире плодове полувековног рада, понављам, полувековног рада. Страх ме да помислим колико пута се за тих педесетак година јавила сумња у смисао и сврху напора, замор

од неразумевања, дилема о сопственим тумачењима, сусрета са нашим примитивизмом.

Научен да поштујем таленат и напор као птица која се кити туђим перјем, користим ову говорницу да оне који не штеде плувачне жлезде када је у питању Српска академија наука и уметности, упитам у колико се то институција у Србији налазе људи који подвижнички дарују своје деценије идеји која их води, идеји коју су морали да остваре, сами или у следу генерација како је било у случају скорог завршетка, морам то да поменем, пројекта скупљања дипломатске преписке од 1903. до 1914. године. Због таквих људи у нашој кући, ја се овде и сада, непозван и без икакве заслуге, осећам свечано и поносно, а свестан сам и реакције једног од аутора мог пријатеља Гојка Суботића који ће, постиђен овим мојим хвалоспевом у покушају, изговорити: „Дај молим те пусти сада то“. Али нећу да пустим, мора макар да се помене.

ЉУБОМИР МАКСИМОВИЋ

МОНУМЕНТАЛНО ИЗДАЊЕ

Византолошки институт Српске академије наука и уметности до сада је, самостално или у сарадњи са другим институцијама, као и са појединим стручњацима разних профила, посвећивао значајну пажњу непосредном представљању изворних података, како у нашим тако и у иностраним публикацијама. Чињено је то у различитим видовима: у оквиру серије коментарисаних превода византијских текстова о народима са наших простора, првенствено о Србима, у оквиру издавања, појединачних или скупних, византијских и српских писаних докумената, у оквиру издавања византијских печата, а сада и у оквиру једног монументалног издања натписа историјске садржине у зидном сликарству 12. и 13. века.

Тешко је довољно нагласити важност овог последњег подухвата. С једне стране, он представља резултат многих година теренског рада, праћеног разноврсним тешкоћама које једва да може себи представити неко ко се са овом врстом посла није макар парцијално суочавао. Тај рад је на својим плећима изнео углавном први аутор академик Гојко Суботић, уз несебичну помоћ многих колегиница и колега, како у нашој земљи тако и ван ње. Они су обликовали и неопходне пратеће цртеже, проверавајући често при томе читање натписа. Међу овим прегаоцима посебно место заузима други аутор, др Бојан Миљковић, научни сарадник Византолошког института, који је обављао теренске провере и приредио највећи део научних коментара уз објављене натписе. Језичку

обраду српскословенских натписа изнела је професор Ирена Шпадијер, а грчких професор Ида Тот.

Тиме је остварен први важан резултат дела које је пред нама. Од зуба времена, у каквом год облику се он исказивао, спасен је драгоцен изворни материјал и, истовремено, учињен приступачан истраживачима, а његовом научном обрадом будући рад свих истраживача неизмерно је олакшан. Чак, рекао бих, тај рад је већином и постао могућ захваљујући овом делу.

С друге стране, и то је други важан резултат који произлази из првог, ово дело више од било ког ранијег издања натписа омогућава историчарима средњег века да посвете дужну пажњу оваквој врсти изворног материјала. Наиме, натписи на зидном сликарству довољно су шароликог карактера да они са историјском садржином врло често не буду у првом плану, тако да је приликом коришћења натписа као извора стварни историјски податак често у сенци других мотива, пре свега оних са библијском и, уопште, религиозном потком. Разуме се, као и код других врста средњовековних извора, различити аспекти у приступу њихових твораца често су повезани до испреплетаности, што је чињеница која је, стицајем околности, управо код натписа као врсте извора некако остала у сенци, у великом броју случајева, право значење њихових историјских података. Издавањем натписа превасходно историјске садржине, сада се отварају нове могућности за тумачење читаве врсте извора, коју чине натписи на зидном сликарству.

Трећи моменат који бих желео да истакнем је распоред истражених споменика и начин на који су они генерално третирани. У питању су Свети Ђорђе у Курбинову, Скопска тврђава, Богородичина црква у Студеници, Свети Никола у Бојани, Свети Апостоли у Пећи, Света Тројица у Сопоћанима, Свети Никола у Манастиру, Свети Никола у Мелнику, Свети Димитрије у Прилепу, Свети Никола у Манастиру (други пут), Богородица Перивлепта у Охриду, Свети Ахилије у Ариљу, Свети Никола у Прилепу и још четири одвојена прилога из Охрида, Струге и Мелника. Временски распон – од 1191. до 1298. године. Једини елементи са којима се оперише су, дакле, место, време и, разуме се, сам третиран текст. Библиографија и коментари се подразумевају. Нема никаквог политичког, етничког, црквено-организационог или неког другог разврставања споменика. Овакав приступ може се сматрати веома успешним. Њиме се на природан начин у први план истиче сам натпис и његово значење, без разврставања која могу унети, у овој или оној мери, нијансу прејудицираности у разумевање текста. Другим речима, аутори прате јединственост великог дела балканског културног простора оног времена, стављајући у други план евентуалне локалне специфичности, па чак и језичке разлике унутар презентованог корпуса натписа.

Тиме се читав пројект, иако је одавно започет, савршено уклапа у текући пројект Византолошког института – *Традиција, иновација и идентитет у византијском свету* – и представља, у неку руку, његову логичну завршницу. Истовремено, међутим, ова књига отвара и нове тематске могућности у истраживању натписа, јер она, у ствари, представља први том замишљеног тротомног корпуса. Најзад, имајући све речено у виду, необично је важан и тренутак у којем се појавило дело које данас представљамо.

Налазимо се у тренутку уочи Светског конгреса византолога, чији смо, уз то, домаћини. Конгрес треба из разних аспеката да се позабави будућношћу струке, нарочито њеним даљим могућностима развоја у свему што у најширем виду спада у домен *Instrumenta studiorum*. Технички, ово ће бити извођено на сесијама разних врста, али, треба претпоставити, уз вођење рачуна о консеквенцама које доноси заједништво византијског културног света. У томе ће поруке ове књиге свакако имати истакнуто место.

Горко Суботић

СВЕДОЧАНСТВО ЗАТРВЕНЕ ПРОШЛОСТИ

Топло вам захваљујем што сте нам својим присуством у овом броју поклонили пажњу, а посебну благодарност дугујем колегама које су представиле нашу књигу. Не треба да поновим оно што је у оваквим приликама опште место – да свако дело има посебну историју. Она је у уводу књиге изложена, описани су разлози и начела на којима почива дуги, веома дуги рад на сакупљању и обради епиграфских споменика од значаја за познавање и разумевање прошлости. Појавом књиге, разуме се, даљи рад на ширењу њене основе сада застаје, што се подудара са временом када је у измењеним околностима даље бављење овим послом веома отежано. Шире посматран, развој ове историографске гране показује да је то у ствари био једини период када се такав подухват могао остварити. Јасно је да у овим приликама он не би могао бити ни покренут. Утешно је, можда, што он застаје у тренутку када се једна вредна целина већ заокружила па се њен временски први део може појавити пред вама. То одговара и осећању да је тиме – допустите ми да будем личан – испуњен један радни век. Издавање наредних томова, још пет или чак шест, за које је прикупљена грађа, разуме се, следи и представљаће их савесни сарадник и наследник у читавом послу др Бојан Миљковић који је већ овде написао далеко највећи део коментара и коме за његово укупно старање о издању дугујем посебну захвалност.

Подудара се овај застој и са последњим збивањима у нашој земљи. Свестан неизвесне судбине споменика на Косову и Метохији, обишао сам, пешачећи, са драгим пријатељима Драгомиром Тодоровићем, Светланом Пејић и Николом Дудићем (последњи од њих нас је, нажалост, пре неколико месеци напустио) све храмове који су на зидовима чували писане поруке од историјског значаја. Загледали смо их и, сричући, истрвене, ишчитавали, а затим снимали и копирали, све до последње, за коју смо сазнали. Али, није прошло дуго времена до тренутка када се проломила вест да је у општем погрому један њихов број, у једном дану, минама разнесен, заједно са здањима и зидним украсом у њима. Са белешкама, снимцима и цртежима остали смо једини сведоци затрвене прошлости. Требало нам је времена, али не много, да схватимо да је сада наша обавеза да то што смо спознали пренесемо онима којима судбина није пружила ту могућност. Било је јасно да је то потврда онога што смо, нажалост, из искуства већ знали: решеност да се до последњег униште трагови постојања једне културе. На то је мало могло да утиче оно што је речено у уводу књиге: натписи се нису односили само на прошлост *нашег* народа. Њихова садржина није омеђена ни етничким ни политичким ни језичким, па ни конфесионалним границама, већ представља одређену *ејџирафску* традицију. Следећи томови, у припреми, то ће још јасније потврдити. Нема, при томе, сумње да су сви натписи ове врсте, без обзира на карактер и националну припадност, у опасности да раније или касније буду уништени.

Дужан сам да у овој прилици изложим и разлоге због којих прикупљена грађа није поступно објављивана. Она је сабирана на широком простору, данас у *више држава*, у надлежности *различитих усјанаова* које су се старале о споменицима културе и у *низ*у *ејархија* у границама *неколико самостјалних цркава*. Свакако је натписе настајале у распону од XII до краја XVIII века требало, али *није било моуће* представљати хронолошки пре него што су сви најзначајнији споменици одређеног подручја у њој нашли своје место. У појединим храмовима није било ни неопходних техничких услова, пре свега светла и скела које би досезале до високих површина зидова у унутрашњости, на којима су, особито у ранијем периоду, у подножју купола исписивани најзначајнији подаци о ктиторима и времену настанка. Тек када су те празнине у грађи попуњене, створена је могућност да се грађа издаје у хронолошком следу, што ће се одсад, верујемо, без већих тешкоћа моћи да настави.

И поред опширних објашњења у уводу и исцрпних коментара колеге Миљковића, вама, који књигу будете користили, није могла да буде представљена жива стварност истраживачког рада, коју најбоље познају пријатељи и сарадници на овом послу. Застаћу овде само на једном примеру из свежња који је обрађен у првом тому.

Пре шездесет две године професор Војислав Ђурић повео је двадесетак студената подмлађене Катедре историје уметности да виде слабо познате споменике средњег века у Македонији. Из Прилепа, пут је водио у планину, до села Манастира са великом базиликом средњевизантиског доба. Запуштена, али у целости исликана фрескама, црква је изнад лукова у главном броду, дугом тридесетак метара, сачувала већи део натписа на грчком, у науци сасвим непознатог и нама тада неразумљивог. Његова садржина, схватили смо, драгоцен, подстакла нас је да на паусу, не знам каквим писаљкама, ископирамо један њен део. Нашли смо мердевине, климаве и несигурне, начињене од облица, Гордана Бабић, Лазар Трифуновић и ја, и, док су други разгледали старо здање и украс, урадили оно што се могло. Повратак из планине није био лак, тридесетак километара по ноћи, изрованим путем, без светиљки, али смо били узбуђени визијом монументалног живописа који је одисао снагом и загонетком на смотаним тракама у торбама. Потрајало је дуго док се тајна споменика није расплела. Једно је било сигурно. Стилски различите партије зидних слика говориле су, с једне стране, о архаичном, драматичном ликовном говору који је могао да буде из старијег времена или, можда, израз строжих монашких начела, а са друге, о светлијем и ведријем моделовању ликова какво се неговало у отменом, дворском духу у уметности тзв. монументалног стила. Тумачењу се посветио Војислав Ђурић, нашавши у натпису и имена позната из повести Охридске ахиепископије око 1270. У међувремену, врсни зналац грчког и византијске књижевности, професор Фрањо Баришић је на нашим невештим и непотпуним копијама разазнао поруке и утврдио да је велика базилика изграђена 1071. године, а тек два века касније исликана фрескама. Иако би се, с обзиром на стилску различитост појединих делова украса, могло веровати да су у питању одвојене етапе украшавања, постало је јасно да је целина настала у једном даху, али упоредним радом мајстора који су припадали различитој стилској традицији. Није тренутак да се шире образложи ова појава у уметничким токовима византијске уметности након пада Цариграда под латинску власт 1204 – да су постојале и локалне сликарске радионице, удаљене од престонице Царства, али се нама данас намеће питање шта бисмо могли да закључимо само на основу онога што смо видели у случају да су оштећења у већој мери захватила натпис који нам је пружио објашњење. Јер многобројне стилске аналогије, као и, посебно је занимљиво, одговарајући карактер писма, упућивали су на знатно раније време појединих делова живописа. Могли смо, дакле, поверовати сродним примерима, том магичном решењу, које, само, може да заведе на погрешан пут, иако исто тако знамо да на сигурним основама сагледана филијација облика може да буде добро упориште у анализи стила. Никако, у сваком случају, не мислим

да наше трагање за остацима писаних извора припада превазиђеном тзв. позитивистичком приступу. За себе могу да кажем да сам, при свему, у Манастиру упорно покушавао да допуним оно што је у тексту недостајало или бар било несигурно прочитано, иако је у међувремену његова садржина у радовима других, домаћих стручњака, у бољим условима била читана и два пута објављена.

Ни сам не знам колико сам још пута посетио велику базилику, загубљену у пустоши, до које сам стизао пешачећи или на приколици трактора, бео од ситне прашине као да сам ноћ провео у воденици, а враћао се преко Кајмакчалана, још изрованог, у ранама Великог рата, преко широких поља на којима су овце, у торовима ограђеним бодљикавом жицом, пиле воду из шлемова наших војника. А последњи пут, упорном настојању да се лупом ишчитају и најмања зрна боје на малтерној подлози, придружио се и колега Миљковић својим већ искусним и оштрим видом. Сада, заједно, предајемо јавности и ученијима од нас да о речима образованог византијског писара Охридске архиепископије дају свој суд. Ми, последњи сведоци смо свој задатак испунили.

Ако се сада, са краја, вратим на почетке бављења натписима пре више од пола столећа, јасно је да се одлука да се обави широка провера свега што је на фрескама исписано била неизбежна последица онога што сам у мањој или већој мери могао утврдити пажљивим загледањем избледелих или оштећених слова, особито када сам им приступао без ослањања на раније читање. Чак су и објављени натписи о сликаном украсу великих споменика показивали грешке, померајући време њиховог настанка и за више од једног столећа. Не знам у ком тренутку сам схватио да део свог живота треба да посветим ревизији читања свих текстова који су били од значаја за познавање прошлости. Најбоље је да поновим речи мога пријатеља – нека ми допусти да овом приликом изоставим његово духовно звање – Владимира Вукашиновића, казане у једној другој прилици: једноставно, то нисам могао да не обавим.

МИОДРАГ МАРКОВИЋ

СРЕДЊОВЕКОВНА ЕПИГРАФИКА У НАУЧНОМ ДЕЛУ АКАДЕМИКА ГОЈКА СУБОТИЋА

У круговима наше медијевистике одавно је познато да академик Гојко Суботић припрема изразу корпуса натписа историјске садржине исписаних на споменицима средњовековне уметности. У том циљу он је током последњих неколико деценија предузео небројена теренска истраживања неуморно обилазећи манастире, цркве и пустиножителске

испоснице у областима на којима су се током средњег века и у тзв. поствизантијско доба простирале српска држава и црква. Истовремено је, трагајући за узорима и аналогијама али и за деловањем српских ктитора ван матице, обишао и многа знатно удаљенија подручја. Успињао се по висовима Свете горе атоске и Меникејске горе, посетио тешко доступна испосничка станишта смештена на стенама Метеора или на стрмим узвишењима изнад реке Алиакмон. Тај дуготрајан и темељит теренски рад резултирао је сакупљањем изузетно богате грађе. Поједини њени делови су с времена на време објављивани, јасно наговештавајући да је реч о обилном ресурсу из кога ће се драгоценим подацима напајати не само историја уметности него и остале историјске дисциплине које се баве средњим веком. Подсетимо се, на пример, збирке од неколико десетина натписа сабраних и публикованих пре готово четири деценије у Суботићевој књизи о охридској сликарској школи XV века. Без ње би наша знања о политичким, друштвеним, црквеним и културним приликама у Охриду и његовој околини у првом столећу турске управе била знатно сиромашнија. Пажљиво ишчитавање натписа на дечанском живопису, изведено приближно у исто време, донело је важне исправке и појашњења у хронологији најобимније и најбоље очуване фреско целине источнохришћанског света. Студија о натписима историјске садржине на фрескама XI и XII века у разним подручјима тадашње Византије, од Скопља и Касторије, на западу, до Кипра, на истоку, скренула је пажњу на разноврсност и литерарне вредности таквих споменика старе писмености. Поред једноставних натписа, који доносе штуру комеморативну белешку или најчешће основне податке о ктиторима и времену настанка одређеног храма, посебно су истакнути они што су написани у поетском духу, у виду епиграма чија садржина занемарује суву фактографију а истиче духовне побуде и побожна надања дародаваца, откривајући њихов префињени укус и високо образовање. Нека скорија издања, попут публикавања тешко читљивих фрагмената раније непознате, тзв. треће Жичке повеље, исписане у предворју католичког Спасове цркве, или натписа у Моливоклисији код Кареје, на основу кога су коначно разјашњена питања ктитора и хронологије изградње и украшавања те светогорске келије, донела су, поред нових чињеница, и нов методолошки приступ у објављивању епиграфске грађе. Основни подаци о обрађеном натпису пропраћени су не само издавањем његовог текста и снимака него и детаљним тумачењем свих података који он доноси. Стога су лако разумљиви разлози због којих је књига што је данас приказујемо са нестрпљењем очекивана у научној и стручној јавности. Њени истраживачки донети и доприноси поузданије ће бити вредновани у месецима и годинама који су пред нама, али већ након првог прелиставања уочавају се многе врлине и методолошки помаци.

У књизи су објављени натписи из петнаестак споменика, од којих они најстарији потичу из последње деценије XII, а најмлађи са самог краја XIII столећа. Сви се налазе у средишњем делу Балкана, у сливовима река Мораве, Дрима, Вардара и Струме. Највише их је византијског порекла – Курбиново, Скопска тврђава, Манастир у Мориову, Свети Никола у Мелнику, Свети Димитрије и Свети Никола у Прилепу, охридска Богородица Перивлепта. Њима су у засебном прилогу додати натписи из још две мелничке цркве – Свете Тројице и Богородице Пантанасе, као и записи са две иконе настале на подручју Охрида почетком друге половине XIII века. Ту су, такође, четири српска споменика – Студеница, пећки Свети Апостоли, Сопоћани и Ариље, и један бугарски, Бојана, с натписима на српскословенском односно бугарском језику. Најчешће су то ктиторски натписи, али има и преписа владарских повеља, кратких молитвених записа за спас душе и још краћих забелешки о започињању сликарских радова у одређеном храму. Материјал је разнородан и по садржини и по пореклу јер је такав и карактер Суботићевог истраживачког рада посвећеног епиграфској грађи. Као што сам аутор напомиње у предговору књиге, узајамне везе и сличности византијских и старословенских натписа на старим фрескама, показане у науци још пре више од стотину година заслугом Владимира Ћоровића, подстакле су идеју да се систематско истраживање те грађе прошири ван граница српских земаља средњег века, што је између осталог резултирало и неким заједничким пројектима наших и грчких научних институција.

У односу на раније издавачке подухвате сличног карактера књига коју представљамо доноси упадљиво скромнији материјал. То је последица сасвим новог приступа у обради, промовисаног у већ поменутом чланку о ктиторском натпису из Моливоклисије. Сваком натпису додељено је засебно поглавље, у коме су поред графичког приказа, заснованог на верном теренском препису, наведени сви важни подаци о самом натпису и споменику у коме се налази, укључујући ранија издања и осталу релевантну литературу. Текст натписа издат је уз навођење варијанти предложених од стране претходних издавача, с напоменама о писму и преводом на савремени српски језик. Поред тога детаљно се коментаришу просопографски, топографски и хронолошки подаци који натпис доноси, понегде уз расветљавање друштвено-политичких прилика у којима је он настао. О концепцији књиге, и уопште о методологији Суботићевог приступа обради епиграфске грађе сачуване на старом живопису читалац се, уосталом, детаљно може информисати у опширном предговору књиге. Ту је, поред осталог, сачињен кратак историографски преглед сакупљања и публиковања натписа на фрескама у Србији, Бугарској и Грчкој, предочен је значај који та грађа има као историјски извор, саопштен историјат ауторовог рада на сакупљању и

обради натписа. Посебно су занимљиви и корисни за будуће ентузијасте средњовековне епиграфике одељци који говоре о томе шта је све подразумевала и на који начин је вршена обрада грађе, почев од рада на терену, где је настао основни део документације, до кабинетског рада који је укључивао разноврсну стручну обраду, пре свега графичку и језичку, а затим и писање научних коментара. Разуме се, о оквиру тих одељака наведена су имена свих сарадника у замашном послу. Овде ваља посебно истаћи оне који су учествовали у завршној припреми књиге. Ицрпне коментаре, писане у складу са методологијом која се примењује у савременим издањима историјских извора, било да је реч о наративним списима, повељама или печатима, написао је Бојан Миљковић, сарадник Византолошког института САНУ, док су приликом објашњења особености писма и језика појединих старословенских и грчких натписа своју стручну помоћ пружиле универзитетски професори Ида Тот и Ирена Шпадијер.

Миљковићеви коментари дају књизи посебну вредност јер доносе многа нова запажања, закључке и претпоставке које ће без сумње бити узимани у обзир у свим будућим проучавањима публикованих натписа и споменика у којима су они исписани. Наћи ће се ту, поред објашњења непосредно повезаних са садржином натписа, и занимљиве опаске другачијег карактера, које се више тичу самог споменика у коме се натпис налази, посебно зидног сликарства, питања мајстора, њихових „рукописа“, стилских и иконографских особености. Уз сву занимљивост, оне по природи ствари одражавају субјективне ставове аутора, односно средине и епохе којој он припада, а зависе, разуме се, и од актуелних донека науке. Стога, као и сви текстови сличног карактера имају ограничен „рок трајања“. Сама грађа има, напротив, непролазну вредност, која се чак временом све више увећава јер су натписи, нарочито они исписани на живопису, склони пропадању. Стога приоритет и у овом случају дајемо изворном материјалу, изражавајући наду да ће академик Суботић у догледно време научној јавности предочити и преосталу грађу коју је сакупио и на тај начин је сачувао за будућа поколења.